UO‘K 81

BOLGAR VA O‘ZBEK TILLARIDA PRAGMATIK EKVIVALENTLIK: IZOSIGN YONDASHUVI

Veselinov Dimitr,
«Sv. Kliment Oxridski»
Sofiya universiteti professori,
filologiya fanlari doktori,
Toirova Guli Ibragimovna,
Buxoro davlat universiteti, O‘zbek tilshunosligi
va jurnalistika kafedrasi professori,
filologiya fanlari doktori (DSc)
tugulijon@mail.ru

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘zbek va bolgar tillarida bir xil kommunikativ maqsadning turli verbal va neverbal vositalar orqali amalga oshishi pragmatik ekvivalentlik nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi. Tadqiqotda nutqiy aktlar nazariyasi, pragmatik sistema, politeness va madaniyatlararo kommunikasiyaga oid yondashuvlar asosida kommunikativ niyat, pragmatik vaziyat, verbal va neverbal belgilar hamda ularning ijtimoiy-informativ qiymati o‘rtasidagi munosabatlar tahlil qilinadi. O‘zbek tilidagi badiiy matn, xususan, A. Qodiriyning «O‘tkan kunlar» romanida Kumushning salomlashuv epizodi misolida verbal «salom berish» harakati va uning kinesik hamda emosional-pragmatik vositalar bilan uyg‘unlashuvi yoritiladi. Tahlil natijasida verbal va neverbal belgilarning bir kommunikativ maqsadni amalga oshirishda komplementar va kompensator munosabatga kirishishi, ularning umumiy ijtimoiy-informativ qiymat asosida funksional jihatdan birlashishi aniqlanadi. Shu asosda pragmatik ekvivalentlikni tillararo verbal–neverbal funksional muvofiqlik sifatida modellashtiruvchi izosign tushunchasi nazariy kategoriya sifatida taklif etiladi. Izosign modeli «Communicative Intention → Pragmatic Situation → Verbal Sign + Non-verbal Sign → Socio-informational Value → Pragmatic Equivalence → ISOSIGN» zanjiri asosida shakllantirilib, uning o‘zbek va bolgar tillaridagi pragmatik hodisalarni qiyosiy tadqiq etishdagi imkoniyatlari asoslanadi. Tadqiqot natijalari qiyosiy pragmatika, madaniyatlararo kommunikasiya, nutq etiketi va tarjima tadqiqotlari uchun nazariy-metodologik ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *pragmatik ekvivalentlik, izosign, situativ-pragmatik sistema, kommunikativ niyat, pragmatik vaziyat, verbal belgi, neverbal belgi, kinesika, ijtimoiy-informativ qiymat, nutqiy akt, o‘zbek tili, bolgar tili, qiyosiy pragmatika.*

ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ В БОЛГАРСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: ИЗОСИГНАТИВНЫЙ ПОДХОД

Аннотация. *В данной статье с точки зрения прагматической эквивалентности исследуется реализация одной и той же коммуникативной цели посредством различных вербальных и невербальных средств в узбекском и болгарском языках. В исследовании на основе теории речевых актов, прагматической системы, а также подходов к теории вежливости и межкультурной коммуникации анализируются взаимоотношения между коммуникативным намерением, прагматической ситуацией, вербальными и невербальными знаками и их социально-информативной ценностью. На примере эпизода приветствия Кумуш из романа А. Кадыри «Минувшие дни» рассматривается вербальный акт «приветствие» в узбекском художественном тексте и его гармоничное сочетание с кинесическими и эмоционально-прагматическими средствами. В результате анализа установлено, что вербальные и невербальные знаки вступают в комплементарные и компенсаторные отношения при реализации единой коммуникативной цели, объединяясь функционально на основе общей социально-информативной ценности. На этой основе в качестве теоретической категории предлагается понятие «изосигн», моделирующее прагматическую эквивалентность как межъязыковое вербально-невербальное функциональное соответствие. Модель изосигна формируется на основе цепочки «Коммуникативное намерение → Прагматическая ситуация → Вербальный знак + Невербальный знак → Социально-информативная ценность → Прагматическая эквивалентность → ИЗОСИГН» и обосновываются её возможности в сопоставительном исследовании прагматических явлений в узбекском и болгарском языках.*

Результаты исследования имеют теоретико-методологическое значение для сопоставительной прагматики, межкультурной коммуникации, речевого этикета и переводоведения.

Ключевые слова: *прагматическая эквивалентность, изосигн, ситуативно-прагматическая система, коммуникативное намерение, прагматическая ситуация, вербальный знак, невербальный знак, кинесика, социально-информативная ценность, речевой акт, узбекский язык, болгарский язык, сопоставительная прагматика.*

PRAGMATIC EQUIVALENCE IN THE BULGARIAN AND UZBEK LANGUAGES: AN ISOSIGN APPROACH

Abstract. *This article investigates, from the perspective of pragmatic equivalence, how the same communicative goal is realized through different verbal and non-verbal means in the Uzbek and Bulgarian languages. Based on the theory of speech acts, pragmatic systems, politeness, and approaches to intercultural communication, the study analyzes the relationships between communicative intention, the pragmatic situation, verbal and non-verbal signs, and their socio-informative value. Using the example of Kumush's greeting in A. Qodiriy's novel «Days Gone By», the paper illuminates the verbal act of «greeting» in Uzbek and its integration with kinesic and emotional-pragmatic devices. The analysis reveals that verbal and non-verbal signs engage in a complementary and compensatory relationship to achieve a single communicative goal, functionally uniting on the basis of a shared socio-informative value. Building on this, the concept of the «isosign» is proposed as a theoretical category that models pragmatic equivalence as an interlingual, verbal-nonverbal functional correspondence. The isosign model is formulated based on the chain «Communicative Intention → Pragmatic Situation → Verbal Sign + Non-verbal Sign → Socio-informational Value → Pragmatic Equivalence → ISOSIGN», and its potential for the comparative study of pragmatic phenomena in Uzbek and Bulgarian is substantiated. The findings of this research hold theoretical and methodological significance for comparative pragmatics, intercultural communication, speech etiquette, and translation studies.*

Keywords: *pragmatic equivalence, isosign, situational-pragmatic system, communicative intention, pragmatic situation, verbal sign, non-verbal sign, kinesics, socio-informative value, speech act, Uzbek language, Bulgarian language, comparative pragmatics.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat grammatik va leksik birliklar majmui sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy, madaniy va kommunikativ sharoitlarda harakat qiluvchi murakkab pragmatik sistema sifatida o‘rganishga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, turli til va madaniyat vakillari muloqotida bir xil kommunikativ maqsadning turli til vositalari, nutqiy strategiyalar va neverbal harakatlar orqali ifodalanishi pragmatik ekvivalentlik muammosini qiyosiy tadqiq etishni taqozo etadi. Bunda tillararo o‘xshashlikni faqat shakliy yoki semantik muvofiqlik asosida belgilash kommunikativ jarayonning to‘liq manzarasini ochib berish uchun yetarli emas.

Qiyosiy tilshunoslikda til birliklarining formal, struktur va semantik munosabatlarini ifodalovchi *isogloss, isomorphism, isosemy* kabi tushunchalar shakllangan. Biroq muloqot jarayonida muayyan kommunikativ vazifani bajarayotgan verbal va neverbal vositalarning turli tillardagi funksional-pragmatik teng qiymatini ifodalash uchun mazkur kategoriyalarning imkoniyatlari cheklangan. Xususan, bir tilda leksik vosita orqali, boshqa tilda esa intonasiya, mimika, kinesik harakat yoki kommunikativ kontekst yordamida amalga oshiriladigan bir xil ijtimoiy-informativ vazifani yagona nazariy mezon asosida tavsiflash zarurati yuzaga keladi.

Pragmatik muloqotda kommunikativ ma'no faqat muayyan so‘z yoki grammatik shakl bilan belgilanmaydi. U nutq ishtirokchilarining ijtimoiy maqomi, yoshi, o‘zaro munosabati, muloqot maqsadi, vaziyat, milliy-madaniy me'yorlar, intonasiya, mimika va kinesik vositalarning o‘zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Shu sababli bir xil kommunikativ maqsad turli tillarda turlicha tashqi shaklga ega bo‘lishi mumkin, ammo uning asosiy ijtimoiy-informativ va pragmatik qiymati saqlanib qoladi [8]. Masalan, salomlashish, minnatdorlik bildirish, uzr so‘rash, xayrlashish yoki hurmat ifodalash kabi nutqiy harakatlar o‘zbek va bolgar tillarida turli verbal formulalar va neverbal vositalar orqali namoyon bo‘lsa-da, ularning kommunikativ maqsadi va ijtimoiy vazifasida muayyan umumiylik kuzatiladi.

Mazkur holatni tushuntirish uchun ushbu tadqiqotda izosign tushunchasidan foydalanish taklif etiladi. Izosign – shaklan turlicha, turli til yoki kommunikativ paradigmaga mansub bo‘lgan, biroq muayyan nutqiy vaziyatda umumiy ijtimoiy-informativ va funksional-pragmatik qiymatni amalga oshiradigan verbal va neverbal vositalarni yagona pragmatik birlik sifatida birlashtiruvchi nazariy kategoriyadir. Bunda

izosignning asosiy mezoni shakliy o‘xshashlik emas, balki kommunikativ funksiyaning ekvivalentligi hisoblanadi.

O‘zbek va bolgar tillarini qiyosiy o‘rganish mazkur konsepsiyani sinovdan o‘tkazish uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki ushbu tillarda salomlashish, minnatdorlik, uzr so‘rash, xayrlashish, iltimos qilish, tabriklash va hurmat bildirish kabi kommunikativ harakatlarning tashqi ifodalanish vositalari o‘ziga xos bo‘lishi bilan birga, ularda umuminsoniy muloqot ehtiyojlari va ijtimoiy-kommunikativ maqsadlarning mushtarak jihatlari ham mavjud. Shu nuqtayi nazardan, tillararo pragmatik ekvivalentlikni faqat tarjimaga mos keluvchi leksik birliklar darajasida emas, balki butun kommunikativ vaziyat va uni tashkil etuvchi verbal-neverbal komponentlar tizimi sifatida o‘rganish maqsadga muvofiq.

Tadqiqotning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, bir xil kommunikativ maqsad ikki tilda turli verbal va neverbal vositalar orqali amalga oshirilishi mumkin, ammo mazkur vositalarning umumiy pragmatik vazifasi ularni yagona izosign doirasida modellashtirish imkonini beradi. Bunday yondashuv bir tomondan o‘zbek va bolgar tillarining milliy-madaniy xususiyatlarini saqlab qolsa, ikkinchi tomondan ular o‘rtasidagi funksional-pragmatik mushtaraklikni aniqlash imkonini beradi.

Shunga ko‘ra, maqolaning maqsadi o‘zbek va bolgar tillaridagi bir xil kommunikativ maqsadni ifodalovchi verbal va neverbal vositalarning pragmatik ekvivalentligini aniqlash hamda ularni izosign yondashuvi asosida yagona pragmatik sistema sifatida modellashtirishdan iborat.

Maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilanadi:

1) o‘zbek va bolgar tillarida pragmatik ekvivalentlikning nazariy xususiyatlarini aniqlash;
2) bir xil kommunikativ maqsadni ifodalovchi verbal va neverbal vositalarni qiyosiy tahlil qilish;
3) ularning umumiy va milliy-madaniy pragmatik belgilarini belgilash;
4) pragmatik sistema elementlari o‘rtasidagi kompensator munosabatlarni aniqlash;
5) o‘zbek va bolgar tillari materiali asosida izosign modelini ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, pragmatik ekvivalentlikni tillararo leksik yoki semantik muvofiqlik emas, balki umumiy kommunikativ maqsad, ijtimoiy-informativ qiymat va funksional vazifa asosida belgilovchi izosign yondashuvi o‘zbek va bolgar tillari materiali asosida taklif etiladi.

Adabiyotlar sharhi. Pragmatik ekvivalentlik muammosi zamonaviy tilshunoslikda nutqiy aktlar nazariyasi, madaniyatlararo kommunikasiya, nutq odobi va qiyosiy pragmatika doirasida keng o‘rganilgan. Biroq tillararo ekvivalentlikni faqat leksik yoki grammatik muvofiqlik asosida emas, balki kommunikativ maqsad, pragmatik vazifa va ijtimoiy-informativ qiymatning mushtarakligi asosida belgilash masalasi alohida nazariy yondashuvni talab qiladi.

Nutqiy harakatlarni pragmatik jihatdan o‘rganishning nazariy asoslari, avvalo, J. L. Austin va J.R.Searle tadqiqotlari bilan bog‘liq. Ostin til birligini faqat axborot yetkazuvchi vosita emas, balki muayyan harakatni amalga oshiruvchi kommunikativ vosita sifatida talqin qildi. Syorl esa nutqiy aktlarni tasniflash va ularning illokutiv xususiyatlarini tizimlashtirish orqali nutqiy harakatning kommunikativ maqsad bilan bog‘liqligini nazariy jihatdan rivojlantirdi. Keyingi qiyosiy-pragmatik tadqiqotlar aynan shu asosda turli tillarda bir xil nutqiy maqsadning qanday vositalar orqali amalga oshirilishini o‘rganishga yo‘naltirildi.

Madaniyatlararo pragmatikada Sh. Blum-Kulka, J. House va G. Kasperning *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies* asari alohida ahamiyatga ega. 1989- yilda nashr etilgan mazkur tadqiqot 300 sahifadan iborat bo‘lib, iltimos va uzr so‘rash kabi nutqiy aktlarning turli til va madaniyatlarda amalga oshirilishini qiyosiy o‘rganishga bag‘ishlangan. Mualliflar nutqiy aktlarning to‘g‘ridan-to‘g‘riligi, bilvositaligi, ijtimoiy-madaniy omillar va pragmatik strategiyalarini qiyosiy tahlil qilish imkonini beruvchi yondashuvni ishlab chiqqanlar [1].

Mazkur yondashuv biz olib borayotgan tadqiqot uchun muhim nazariy nuqtani belgilaydi: bir xil kommunikativ harakat turli tillarda bir xil shaklda emas, balki turli pragmatik strategiyalar asosida amalga oshirilishi mumkin. Biroq mazkur tadqiqotlarda asosiy e'tibor nutqiy akt strategiyalarining tillararo farqiga qaratilgan bo‘lib, verbal va neverbal vositalarning bir butun pragmatik sistema sifatida modellashtirilishi masalasi alohida nazariy kategoriya darajasida ishlab chiqilmagan.

Pragmatik ma'noning ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liqligini tushuntirishda P. Brown va S.C.Levinsonning politeness nazariyasi muhim o‘rin tutadi [2]. Ularning 1987- yilda Cambridge University Press nashrida chop etilgan *Politeness: Some Universals in Language Usage* asarida turli til va madaniyatlarda odobli nutqni shakllantiruvchi umumiy tamoyillar tadqiq etilgan. Mualliflar turli madaniy muhitlardagi nutqiy ifodalarda muayyan parallelliklar mavjudligini ko‘rsatib, politeness strategiyalarining umumiy modelini taklif qilganlar.

Brown va Levinson konsepsiyasi biz uchun, ayniqsa, ijtimoiy munosabat, hurmat, ijtimoiy masofa va kommunikativ maqsad o‘rtasidagi aloqani belgilashi bilan muhimdir. Biroq ularning modeli asosan

politeness strategiyalarini tushuntirishga qaratilgan. Bizning tadqiqotimizda esa mazkur ijtimoiy-pragmatik omillar verbal va neverbal vositalar bilan birgalikda yagona kommunikativ sistema tarkibida koʻrib chiqiladi.

Qiyosiy pragmatikaning keyingi rivojida Blum-Kulka, House va Kasper tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar ham muhim oʻrin egallaydi [1]. Ularning ishlarida nutqiy aktlarning tillararo va madaniyatlararo variantlari, iltimosning turli darajadagi bilvositaligi, ijtimoiy masofa va kommunikativ vaziyat kabi parametrlar tahlil qilingan. Shu tariqa pragmatik ekvivalentlikning leksik ekvivalentlikdan farqli ravishda kontekst, kommunikativ maqsad va ijtimoiy munosabat bilan belgilanishiga ilmiy asos yaratilgan.

Bolgar tili materiallari asosida pragmatik hodisalarni tadqiq etishda Ivelina K. Tchizmarovaning ishlari alohida e'tiborga loyiq [9]. Muallif *Journal of Pragmatics* jurnalida 2005- yilda e'lon qilingan "Hedging functions of the Bulgarian discourse marker xajde" maqolasida bolgar tilidagi *xajde* diskurs markerining nutqiy akt va politeness nazariyasi nuqtayi nazaridan pragmatik vazifalarini tahlil qilgan. Tadqiqotda *xajde*ning buyruq, iltimos, maslahat, taklif, ogohlantirish, va'da kabi harakatlarni boshlashda, shuningdek, xayrlashuvda muloqotni yakunlash vositasi sifatida qoʻllanishi koʻrsatilgan.

Bu natija biz uchun muhim, chunki bitta leksik-diskursiv birlik turli kommunikativ vaziyatlarda turli pragmatik funksiyalarni bajarishi mumkinligini koʻrsatadi. Demak, pragmatik tahlilda muayyan birlikning lugʻaviy ma'nosidan koʻra uning konkret vaziyatdagi kommunikativ vazifasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa bizning tadqiqotimizda taklif etilayotgan "kommunikativ niyat → pragmatik vaziyat → verbal/neverbal belgi → ijtimoiy-informativ qiymat" munosabatini asoslash uchun muhim nazariy nuqtadir.

Bolgar tilida nutqiy aktlarni qiyosiy-pragmatik oʻrganishning yana bir muhim namunasi Deyana Peneva tadqiqotlarida kuzatiladi. Peneva 2017- yilda *Studies in Linguistics, Culture and FLT* jurnalida e'lon qilgan "The Use of Commissive Speech Acts in English and Bulgarian and Their Politeness Implication" maqolasida ingliz va bolgar tillaridagi komissiv nutqiy aktlarni, xususan, *agree* fe'lining bolgar tilidagi ekvivalentlarini grammatik, propozisional va pragmatik ma'no nuqtayi nazaridan tahlil qilgan. Tadqiqotda bolgar media diskursi va British National Corpus materiallari asosida miqdoriy va sifatiy tahlil amalga oshirilgan [5].

Peneva tadqiqotining muhim jihati shundaki, u nutqiy aktning pragmatik ma'nosini uning grammatik va propozisional xususiyatlaridan ajratmagan holda oʻrganadi hamda kommunikativ tanlovning politeness bilan bogʻliq jihatlarini koʻrsatadi. Bu yondashuv biz uchun pragmatik ekvivalentlikni birgina soʻz yoki konstruksiya darajasida emas, balki uning kommunikativ vazifasi va ijtimoiy qiymati bilan birgalikda tadqiq etish zarurligini koʻrsatadi.

Shuningdek, bolgar tilida pragmatik ma'noning diskursiv vositalar orqali ifodalanishi Silvia Petkovaning tadqiqotlarida ham kuzatiladi. Uning 2025- yilda e'lon qilingan "Pragmatic Aspects of the Translation of Russian Discourse Formulas of Objection into Bulgarian" maqolasida rus tilidagi *Da nu (tebya)* va *Da ladno (tebe)* kabi ekspressiv formulalarning bolgar tilidagi pragmatik ifodasi tahlil qilingan. Tadqiqotda bir xil formula turli vaziyatlarda kuchli yoki yumshoq e'tirozni, shuningdek, shaxsiy malomatni ifodalashi mumkinligi koʻrsatilgan [6].

Ushbu tadqiqotlar bolgar tilida pragmatik ma'noning kontekstual, diskursiv va kommunikativ xususiyatini koʻrsatadi. Biroq ularda pragmatik ekvivalentlikning oʻzbek tili bilan toʻgʻridan-toʻgʻri qiyosi mavjud emas. Ayniqsa, bir xil kommunikativ niyatning ikki tilda verbal va neverbal komponentlar kombinasiyasi orqali amalga oshishi hamda bu komponentlarni yagona pragmatik sistema sifatida modellashtirish masalasi hali yetarlicha ochilmagan.

Oʻzbek tilshunosligida pragmatik yondashuv, nutqiy muloqot, nutq etiketi va nutqiy aktlar masalalari keyingi yillarda izchil tadqiq etilmoqda. Xususan, Guli Toirovaning oʻzbek nutqiy muloqotida sistemalilik va informativlik masalalariga bagʻishlangan tadqiqotida pragmalingvistikaning mustaqil yoʻnalish sifatida shakllanishi, muloqot sistemasi va nutqiy etiket masalalariga alohida e'tibor qaratilgan [10,11].

Toirova va hammualliflar tomonidan ishlab chiqilgan situational pragmatic system konsepsiyasi mazkur tadqiqot uchun bevosita ahamiyatga ega. Ularda pragmatik sistemaning markazida verbal va neverbal kommunikativ vositalar joylashishi, ular bilan birga ijtimoiy xarakterdagi boshqa vositalar ham kommunikativ vazifani shakllantirishda ishtirok etishi koʻrsatiladi. Mualliflar bunday sistema elementlari oʻrtasida simmetrik va asimmetrik munosabatlar mavjud boʻlishi mumkinligini ham ta'kidlaydilar.

Mazkur nazariy yondashuv bizning tadqiqotimiz uchun alohida ahamiyatga ega, chunki izosign konsepsiyasining asosiy metodologik poydevori aynan pragmatik sistemadagi verbal va neverbal elementlarning umumiy kommunikativ vazifa atrofida birlashishi bilan bogʻliq. Shu nuqtayi nazardan, yangi tadqiqot mavjud pragmatik sistema konsepsiyasini tillararo qiyos doirasiga olib chiqish va uni oʻzbek–bolgar materiallari asosida funksional jihatdan modellashtirishni maqsad qiladi.

O‘zbek tilidagi alohida nutqiy aktlarning pragmatik xususiyatlari ham so‘nggi tadqiqotlarda faol o‘rganilmoqda. Masalan, Toirova va Oripovaning minnatdorlik nutqiy aktiga bag‘ishlangan tadqiqotida minnatdorlikning bir nechta pragmatik ma'nolari, jumladan, samimiy munosabatni ifodalash, muloqotni yakunlash va kelishuvga erishish kabi vazifalari tahlil qilingan. Mualliflar verbal vositalar bilan birga neverbal vositalarning turli tillarda farq qilishini ham ta'kidlaydilar [16].

Shuningdek, Toirova va boshqalar tomonidan xayrlashuv nutqiy aktining semiotik tahlilida xayrlashuv muloqotni yakunlashning oddiy shakli emas, balki nutq odobining alohida kommunikativ darajasi ekani va uning pragmatik xususiyati muhim ekani asoslangan [14].

O‘zbek tilining qiyosiy pragmatikasi doirasida ingliz–o‘zbek tillari misolida ham bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, 2025- yildagi Turgunova tadqiqotida iltimos, uzr va kompliment kabi nutqiy aktlar Brown va Levinsonning politeness modeli asosida qiyoslangan; tadqiqotda o‘zbek muloqotida kontekstual belgilar, hurmat shakllari va madaniy jihatdan asoslangan bilvositalikning muhimligi ko‘rsatilgan.

So‘nggi tadqiqotlarda o‘zbek tilidagi nutqiy aktlarning pragmatik xususiyatlari yanada aniqlashtirilmoqda. Masalan, Sabirova 2026- yilda ingliz va o‘zbek tillaridagi emosional birliklarni nutqiy aktlar va kommunikativ strategiyalar nuqtayi nazaridan 680 ta autentik kommunikativ vaziyat asosida tahlil qilgan. Tadqiqot natijalari pragmatik kuch kontekst, madaniy me'yor va suhbatdoshlar o‘rtasidagi munosabatga qarab o‘zgarishini ko‘rsatadi [7].

Yuqoridagi tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, pragmatik ekvivalentlik masalasi bir necha yo‘nalishda yetarlicha o‘rganilgan: nutqiy aktlar nazariyasi, politeness strategiyalari, madaniyatlararo kommunikasiya, diskurs markerlari va alohida nutqiy aktlarning qiyosiy tahlili. Bolgar tili bo‘yicha tadqiqotlarda nutqiy aktlar, diskurs markerlari va politenessning pragmatik xususiyatlari; o‘zbek tilida esa nutqiy muloqot, nutq etiketi, minnatdorlik, xayrlashuv va boshqa kommunikativ aktlarning pragmatik xususiyatlari tadqiq etilgan.

Biroq mavjud adabiyotlar tahlilida o‘zbek va bolgar tillarida bir xil kommunikativ maqsadning turli verbal va neverbal vositalar orqali amalga oshishini yagona pragmatik sistema sifatida qiyosiy modellashtirishga bag‘ishlangan tadqiqotni aniqlamadik. Ayniqsa, verbal belgi va neverbal belgi o‘rtasidagi kompensator munosabat, ularning umumiy ijtimoiy-informativ qiymati va turli shakllarning yagona funksional-pragmatik vazifa asosida birlashishi maxsus nazariy kategoriya orqali yetarli darajada tavsiflanmagan.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqotda izosign tushunchasini pragmatik ekvivalentlikni ifodalovchi nazariy kategoriya sifatida qo‘llash taklif etiladi. Ushbu yondashuv mavjud nutqiy akt va politeness nazariyalarini inkor etmaydi, balki ularni tillararo verbal–neverbal funksional ekvivalentlik nuqtayi nazaridan kengaytiradi. Shu asosda keyingi bo‘limda izosignning nazariy modeli va uning “Communicative Intention → Pragmatic Situation → Verbal Sign + Non-verbal Sign → Socio-informational Value → Pragmatic Equivalence → ISOSIGN” zanjiri asoslab beriladi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari o‘zbek va bolgar tillarida bir xil kommunikativ maqsadning turli verbal va neverbal vositalar orqali ifodalanishi tashqi shakldagi farqlarga qaramasdan, ularning umumiy funksional-pragmatik qiymati asosida yagona pragmatik sistema sifatida talqin qilinishi mumkinligini ko‘rsatdi. Bunda kommunikativ maqsad, pragmatik vaziyat, verbal va neverbal belgilar, ijtimoiy-informativ qiymat hamda pragmatik ekvivalentlik o‘zaro bog‘liq bosqichlar sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur munosabatlarni tizimlashtirish natijasida tadqiqotning asosiy nazariy modeli sifatida quyidagi zanjir taklif etiladi:

Communicative Intention → Pragmatic Situation → Verbal Sign + Non-verbal Sign → Socio-informational Value → Pragmatic Equivalence → ISOSIGN

Ushbu model izosignni oddiy til birligi yoki muayyan nutqiy akt bilan tenglashtirmasdan, turli shakldagi verbal va neverbal vositalarning umumiy kommunikativ maqsad va ijtimoiy-informativ qiymat asosida birlashuvini ifodalovchi funksional-pragmatik kategoriya sifatida belgilash imkonini beradi.

Modelning birinchi bosqichi Communicative Intention, ya'ni kommunikativ niyatdan iborat. Har qanday pragmatik harakat muayyan maqsadga yo‘naltiriladi. Salomlashishda muloqotni boshlash va suhbatdoshga ijtimoiy munosabatni bildirish, minnatdorlikda olingan yordam yoki e'tiborni e'tirof etish, uzr so‘rashda esa noqulaylik yoki xatoni tan olish va munosabatni me'yorlashtirish asosiy kommunikativ niyatni tashkil etadi.

Biroq kommunikativ niyatning o‘zi muayyan til birligining pragmatik qiymatini belgilab bermaydi. U Pragmatic Situation, ya'ni pragmatik vaziyat bilan o‘zaro ta'sirga kirishadi. Pragmatik vaziyat

suhbatdoshlarning ijtimoiy maqomi, yoshi, o‘zaro munosabati, muloqotning rasmiy yoki norasmiyligi, vaqt va makon, muloqot mavzusi hamda milliy-madaniy me'yorlar kabi omillarni qamrab oladi.

Shu bois bir xil kommunikativ niyat turli vaziyatlarda turlicha realizasiya qilinishi mumkin. Masalan, hurmat bildirish maqsadi rasmiy muloqotda maxsus verbal formula orqali, norasmiy muloqotda esa qisqa murojaat, intonasiya yoki neverbal harakat orqali ifodalanishi mumkin. Demak, izosignning shakllanishida kommunikativ niyat universal komponent bo‘lsa, uning konkret ifodalanish shaklini pragmatik vaziyat belgilaydi.

Modelning keyingi bosqichini Verbal Sign + Non-verbal Sign tashkil etadi. Pragmatik kommunikasiyada verbal va neverbal vositalar bir-biridan mutlaqo mustaqil holda emas, balki ko‘p hollarda bir-birini to‘ldiruvchi komponentlar sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbek muloqot madaniyatida salomlashish, minnatdorlik bildirish, xayrlashish yoki hurmat ifodalashda so‘z bilan bir qatorda qo‘lni ko‘ksiga qo‘yish, bosh egish, tabassum qilish, qo‘l berib ko‘rishish kabi kinesik vositalar ishtirok etishi mumkin. Bolgar tilida ham salomlashish, minnatdorlik, xayrlashish va boshqa kommunikativ harakatlarda verbal formula bilan birga qo‘l berib ko‘rishish, tabassum, nigoh va boshqa ijtimoiy-madaniy jihatdan shartlangan harakatlar qo‘llanishi mumkin.

Bu yerda muhim jihat shundaki, mazkur vositalarning barchasi bir xil darajada majburiy emas. Muayyan vaziyatda verbal komponent ustun bo‘lishi, boshqa vaziyatda esa neverbal komponent kommunikativ ma'noni kuchaytirishi yoki qisman uning o‘rnini bosishi mumkin. Shu xususiyat kompensator munosabat tushunchasini ilgari surish imkonini beradi.

Masalan, verbal hurmat formulasi qisqa shaklda qo‘llanganda uning pragmatik ta'siri intonasiya, yuz ifodasi yoki kinesik harakat bilan kuchaytirilishi mumkin. Aksincha, ayrim vaziyatlarda verbal vosita minimal darajada bo‘lsa ham, neverbal vosita kommunikativ munosabatning asosiy qismini ifodalaydi. Demak, pragmatik sistema tarkibidagi bir komponentning kuchsizlanishi yoki mavjud emasligi boshqa komponentlar hisobiga qoplanishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, izosignni tashkil etuvchi belgilar shakliy jihatdan bir xil bo‘lishi shart emas; ularning birlashish mezoni umumiy pragmatik vazifadir.

3. Ijtimoiy-informativ qiymat izosignni belgilovchi asosiy mezon sifatida

Tadqiqotda taklif etilayotgan modelning eng muhim bosqichlaridan biri Socio-informational Value, ya'ni ijtimoiy-informativ qiymatdir. Mazkur tushuncha kommunikativ birlikning lug‘aviy yoki grammatik ma'nosidan kengroq bo‘lib, uning muloqot ishtirokchilari o‘rtasida qanday ijtimoiy munosabatni shakllantirishi yoki ifodalashini belgilaydi.

Masalan, o‘zbek tilidagi “Rahmat” va bolgar tilidagi “Blagodarya” shaklan va fonetik jihatdan bir-biriga o‘xshash emas. Biroq ular muayyan kommunikativ vaziyatda minnatdorlikni bildirish, suhbatdoshning harakatini e'tirof etish va ijobiy ijtimoiy munosabatni mustahkamlash kabi umumiy vazifani bajaradi. Demak, ularning umumiyligi formal emas, balki funksional-pragmatik xususiyatga ega.

1-jadval. O‘zbek va bolgar tillarida salomlashishning konkret verbal shakllari

Komponent	O‘zbek tili	Bolgar tili	Umumiy pragmatik qiymat
Verbal belgi	*Assalomu alaykum, Salom, Assalom*	*Zdraveyte, Zdravey, Dob'r den*	Muloqotni boshlash
Neverbal belgi	Qo‘l berish, qo‘lni ko‘ksiga qo‘yish, bosh egish, tabassum	Qo‘l berish, tabassum, bosh harakati	Ijtimoiy yaqinlik/hurmat
Pragmatik maqsad	Muloqotni boshlash, hurmat bildirish	Muloqotni boshlash, hurmat/ijtimoiy munosabatni belgilash	Kommunikativ aloqani o‘rnatish
Ijtimoiy-informativ qiymat	Hurmat, samimiylik, ijtimoiy munosabat	Hurmat, xushmuomalalik, ijtimoiy munosabat	Ijobiy kommunikativ munosabat
Izosign holati	Mavjud	Mavjud	Pragmatik ekvivalentlik

Xuddi shu holat xayrlashuv formulalarida ham kuzatiladi. O‘zbek tilidagi “Xayr”, “Ko‘rishguncha”, “Omon bo‘ling” kabi birliklar hamda bolgar tilidagi “Dovijdane” kabi formulalar turli leksik vositalardan

tashkil topgan bo‘lsa-da, muayyan vaziyatda muloqotni yakunlash, suhbatdoshga nisbatan ijobiy munosabatni saqlash va keyingi muloqot imkoniyatini nazarda tutish kabi pragmatik vazifalarni bajaradi.

Shunday qilib, ijtimoiy-informativ qiymat tillararo pragmatik ekvivalentlikni aniqlashda asosiy mezon sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur nazariy xulosani salomlashuv nutqiy akti misolida aniqroq ko‘rsatish mumkin. Salomlashish har ikki tilda ham muloqotni boshlashga xizmat qiladi, biroq uning verbal va neverbal realizasiyasi pragmatik vaziyatga qarab farqlanadi.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, o‘zbek va bolgar tillarida salomlashishning konkret verbal shakllari bir-biriga teng emas. Shu bilan birga, ular muayyan kommunikativ vaziyatda bir xil umumiy maqsadni amalga oshiradi. Shuning uchun ularni leksik ekvivalentlar sifatida emas, balki pragmatik ekvivalentlar sifatida baholash maqsadga muvofiq.

Bunda neverbal komponentlar ham alohida ahamiyatga ega. Masalan, verbal salomlashuvga qo‘shilgan tabassum yoki qo‘l berish kommunikativ harakatning ijtimoiy-informativ qiymatini kuchaytirishi mumkin. Demak, izosign bitta so‘zga emas, balki verbal belgi + neverbal belgi + pragmatik vaziyat + kommunikativ maqsad birligiga asoslanadi.

Minnatdorlik nutqiy akti ham o‘zbek va bolgar tillarida izosignni aniqlash uchun qulay materialdir. O‘zbek tilida “Rahmat”, “Katta rahmat”, “Tashakkur” kabi formulalar, bolgar tilida esa “Blagodarya” va uning kontekstual variantlari minnatdorlikni ifodalashga xizmat qiladi.

Bu birliklarning lug‘aviy shakli turlicha bo‘lsa-da, ularning pragmatik vazifasi muayyan umumiylikka ega:

ijobiy harakat → uni e'tirof etish → minnatdorlik → ijtimoiy munosabatni mustahkamlash.

Shuningdek, minnatdorlikning kuchli yoki kuchsiz ifodalanishi faqat leksik vositaga bog‘liq emas. Intonasiya, tabassum, nigoh, bosh harakati va vaziyat kabi neverbal va ekstralingvistik omillar ham uning pragmatik kuchini o‘zgartirishi mumkin.

Shu sababli:

“Rahmat” ≠ “Blagodarya” – shakliy tenglik nuqtayi nazaridan;
“Rahmat” ≈ “Blagodarya” – kommunikativ-funksional qiymat nuqtayi nazaridan.

Bu munosabatni aynan pragmatik ekvivalentlik tushunchasi bilan ifodalash mumkin.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri – pragmatik sistema elementlari o‘rtasida kompensator munosabat mavjudligini nazariy jihatdan asoslashdir.

Agar kommunikativ vaziyatda muayyan verbal komponent to‘liq namoyon bo‘lmasa, uning pragmatik funksiyasi boshqa verbal vosita yoki neverbal komponent tomonidan qisman yoki to‘liq kompensasiya qilinishi mumkin. Bunda kommunikativ maqsad saqlanib qoladi.

Ushbu jarayonni shartli ravishda quyidagicha ifodalash mumkin:

Verbal Sign ↓ + Non-verbal Sign ↑ → Socio-informational Value = Constant

Ya'ni verbal komponentning pragmatik yuklamasi kamayganda neverbal komponentning kommunikativ ahamiyati ortishi mumkin va natijada umumiy ijtimoiy-informativ qiymat saqlanadi.

Bu holat izosignni oddiy “ikki tildagi bir xil ma'noli so‘zlar” dan farqlaydi. Izosign uchun muhim bo‘lgan narsa muayyan shaklning saqlanishi emas, balki kommunikativ funksiyaning saqlanishidir.

Izosignni to‘g‘ri belgilash uchun uni pragmatik sistema va nutqiy akt tushunchalaridan farqlash zarur.

2-jadval.

Tushuncha	Asosiy obyekt	Asosiy vazifa
Nutqiy akt	Muayyan kommunikativ harakat	Nutq orqali harakatni amalga oshirish
Pragmatik sistema	Kommunikativ vaziyatdagi o‘zaro bog‘liq komponentlar	Kommunikasiyaning umumiy tashkil etilishi
Pragmatik ekvivalentlik	Turli tillardagi kommunikativ realizasiyalar	Umumiy funksional qiymatni aniqlash
Izosign	Turli verbal va neverbal belgilarning umumiy pragmatik qiymati	Ularni yagona funksional-pragmatik kategoriya sifatida birlashtirish

Shundan kelib chiqib, nutqiy akt – harakat**,** pragmatik Sistema – harakat amalga oshadigan o‘zaro bog‘liq muhit**,** pragmatik ekvivalentlik – turli tillardagi funksional mushtaraklik**,** izosign esa shu mushtaraklikni belgilaydigan nazariy kategoriya sifatida talqin qilinadi.

Bu farq maqolaning nazariy yangiligini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Tahlil natijalariga koʻra, oʻzbek va bolgar tillaridagi kommunikativ birliklarni qiyoslashda uch xil munosabatni ajratish mumkin:

Formal farq + pragmatik umumiylik – turli til shakllari bir xil kommunikativ maqsadni amalga oshiradi.

Verbal farq + neverbal kompensasiya – bir tilda verbal vosita ustun boʻlsa, boshqasida uning kommunikativ qiymati neverbal vosita bilan kuchaytiriladi yoki qoplanadi.

Shakliy va madaniy farq + funksional ekvivalentlik – milliy-madaniy realizasiya turlicha boʻlsa-da, ijtimoiy-informativ vazifa saqlanadi.

Masalan, Abdulla Qodiriyning «Oʻtkan kunlar» romanida Kumushning salom berishi bilan bogʻliq juda muhim epizodga e'tiborni karataylik: “Kumush uyalib zoʻrgʻagʻina salom berdi va Yusufbek hojining yaqinigʻa kelib boʻyin egdi. Hoji qoʻli bilan Kumushning yelkasiga qoqib suydi va Kumushning manglayigʻa tegizib olgʻan oʻz qoʻlini oʻpdi”.

Bu epizod bizning “izosign” konsepsiyamiz uchun juda kuchli empirik misol boʻla oladi. Chunki bu yerda salomlashuv faqat “salom berdi” degan verbal harakat bilan cheklanmaydi; uyalish, boʻyin egish, yelkaga qoqish, qoʻlni oʻpish kabi kinesik harakatlar ham kommunikativ ma'noni shakllantiradi.

Bu epizodni nutqiy akt → pragmatik vaziyat → verbal belgi → neverbal belgi → ijtimoiy-informativ qiymat → izosign tamoyilida tahlil qilish mumkin.

1. Kommunikativ niyat

Kumushning asosiy kommunikativ niyati – yangi ijtimoiy munosabatga kirishish va qaynotaga nisbatan hurmatni ifodalash.

Bu yerda “salom berish” oddiy axborot uzatish emas. U ijtimoiy munosabatni belgilaydigan fatik nutqiy akt vazifasini bajaradi. Kumush oʻzining Yusufbek hoji bilan birinchi marta yuzma-yuz kelganini hisobga olgan holda, muloqotni hurmat asosida boshlaydi.

Shuning uchun:

Communicative Intention = muloqotni boshlash + hurmat bildirish + ijtimoiy maqomni tan olish.

Kumushning keyingi harakati – “boʻyin egdi” – ushbu kommunikativ niyatni yanada aniqlashtiradi. Ya'ni verbal “salom” ning pragmatik mazmuni kinesik harakat orqali kuchaytirilgan.

2. Pragmatik vaziyat

Epizodning pragmatik vaziyati juda muhim. Bu oddiy ikki kishining uchrashuvi emas, balki kelinning qaynota bilan ilk bor koʻrishuvi.

Tadqiqotlarda ham mazkur epizod qaynota-kelinning ilk koʻrishuvi sifatida tahlil qilingan va “boʻyin egmoq”, “yelkasiga qoqib suymoq”, “qoʻlini oʻpmoq” kabi harakatlar milliy-etnik va madaniy informasiya tashishi ta'kidlangan.

Demak, pragmatik vaziyatni quyidagicha modellashtirish mumkin:

Kelin → qaynota

birinchi uchrashuv → oilaviy munosabat → yuqori ijtimoiy maqom → hurmat talabi.

Shuning uchun Kumushning “salom”i neytral salomlashuv emas, balki ijtimoiy maqomlar bilan shartlangan salomlashuv hisoblanadi.

3. “Uyalib zoʻrgʻagʻina” – pragmatik modifikator

Menimcha, maqolamiz uchun eng qiziq nuqtalardan biri aynan shu:

“Kumush uyalib zoʻrgʻagʻina salom berdi...”

Bu yerda “salom berdi” – verbal nutqiy harakat, “uyalib”, “zoʻrgʻagʻina” esa uning pragmatik holatini belgilaydi.

Agar matndan “uyalib zoʻrgʻagʻina” qismini olib tashlasak:

Kumush salom berdi.

degan neytral axborot qoladi.

Ammo:

Kumush uyalib zoʻrgʻagʻina salom berdi.

shaklida salomning pragmatik kuchi ochiladi: uyatchanlik, tortinish, hurmat va emosional holat bir vaqtning oʻzida ifodalanadi.

Shuning uchun “uyalib zoʻrgʻagʻina”ni biz pragmatik modifikator sifatida talqin qilishimiz mumkin.

4. Verbal belgi

Epizodda asosiy verbal belgi:

“salom berdi”

Bu salomlashuv nutqiy aktidir.

Biroq Qodiriy uni mustaqil holda qo‘llamagan. Uning atrofidagi kinesik harakatlar bilan birgalikda tasvirlagan:

salom berdi → bo‘yin egdi

Demak, verbal va neverbal belgilar bir-birini to‘ldirmoqda.

Bu holat bizning nazariy modelimizda:

Verbal Sign + Non-verbal Sign

bosqichiga to‘g‘ri keladi.

5. “Bo‘yin egdi” – neverbal pragmatik belgi

“Bo‘yin egish” bu yerda oddiy jismoniy harakat emas.

Uning pragmatik qiymati:

hurmat;

kattaga ehtirom;

ijtimoiy maqomni tan olish;

muloqotdagi ierarxik munosabatni qabul qilish;

kelinning odob me'yoriga amal qilishi

kabi ma'nolarni bir vaqtda ifodalaydi.

Eng muhimi, bu ma'nolarni “salom” so‘zining lug‘aviy ma'nosidan to‘liq anglab bo‘lmaydi. Ular aynan vaziyat va kinesik harakat orqali yuzaga chiqadi.

Shu sababli bu misol pragmatik sistema tushunchasi uchun juda muhim.

6. Yusufbek hojining javob harakati

Kumushning salomlashuvi bir tomonlama emas. Yusufbek hoji ham o‘zining kinesik harakatlari bilan javob qaytaradi:

“Hoji qo‘li bilan Kumushning yelkasiga qoqib suydi va Kumushning manglayig‘a tegizib olg‘an o‘z qo‘lini o‘pdi...”

Bu yerda ham verbal vositadan ko‘ra neverbal kommunikasiya ustun.

Yusufbek hojining harakatlari:

yelkaga qoqish → mehr/qabul qilish

qo‘lini peshonaga tekkizish → duo/otalarcha munosabat

o‘z qo‘lini o‘pish → kelinni e'zozlash va uning hurmatini qabul qilish

kabi pragmatik qiymatlarni yuzaga chiqaradi.

Bu juda muhim nuqta: Kumush hurmatni ifodalaydi, Yusufbek hoji esa hurmatni qabul qilgan holda mehr va rozilik bilan javob beradi.

Shunday qilib, bu yerda:

hurmat → qabul qilish → mehr → ijtimoiy munosabatni mustahkamlash

zanjiri hosil bo‘ladi.

7. Ijtimoiy-informativ qiymat. Epizodning umumiy socio-informational valuesini quyidagicha belgilash mumkin:

3-jadval.

Belgi	Turi	Pragmatik qiymati
“salom berdi”	Verbal	Muloqotni boshlash
“uyalib”	Emosional-pragmatik	Tortinish, hurmat
“zo‘rg‘ag‘ina”	Pragmatik modifikator	Uyatchanlik, ehtiyotkorlik
“bo‘yin egdi”	Kinesik	Hurmat, ehtirom
“yelkasiga qoqib suydi”	Kinesik	Mehr, qabul qilish
“qo‘lini ... o‘pdi”	Kinesik-ramziy	Duo, e'zoz, otalarcha munosabat

Shunday qilib, bitta “salomlashuv” kommunikativ akti bir nechta verbal va neverbal belgilar majmuasi orqali realizasiya qilingan.

8. Kompensator munosabat. Bu misolda bizning izosign konsepsiyamiz uchun eng muhim nazariy xulosa kelib chiqadi.

“Salom berdi” ning o‘zi Kumushning butun kommunikativ niyatini ifodalash uchun yetarli emas.

Agar faqat:

“Kumush salom berdi”, desak, biz salomlashuv faktini bilamiz, xolos.

Ammo:

“Kumush uyalib zo‘rg‘ag‘ina salom berdi va Yusufbek hojining yaqinig‘a kelib bo‘yin egdi”, deyilganda, hurmat, uyatchanlik va ijtimoiy munosabat ham namoyon bo‘ladi.

Demak:

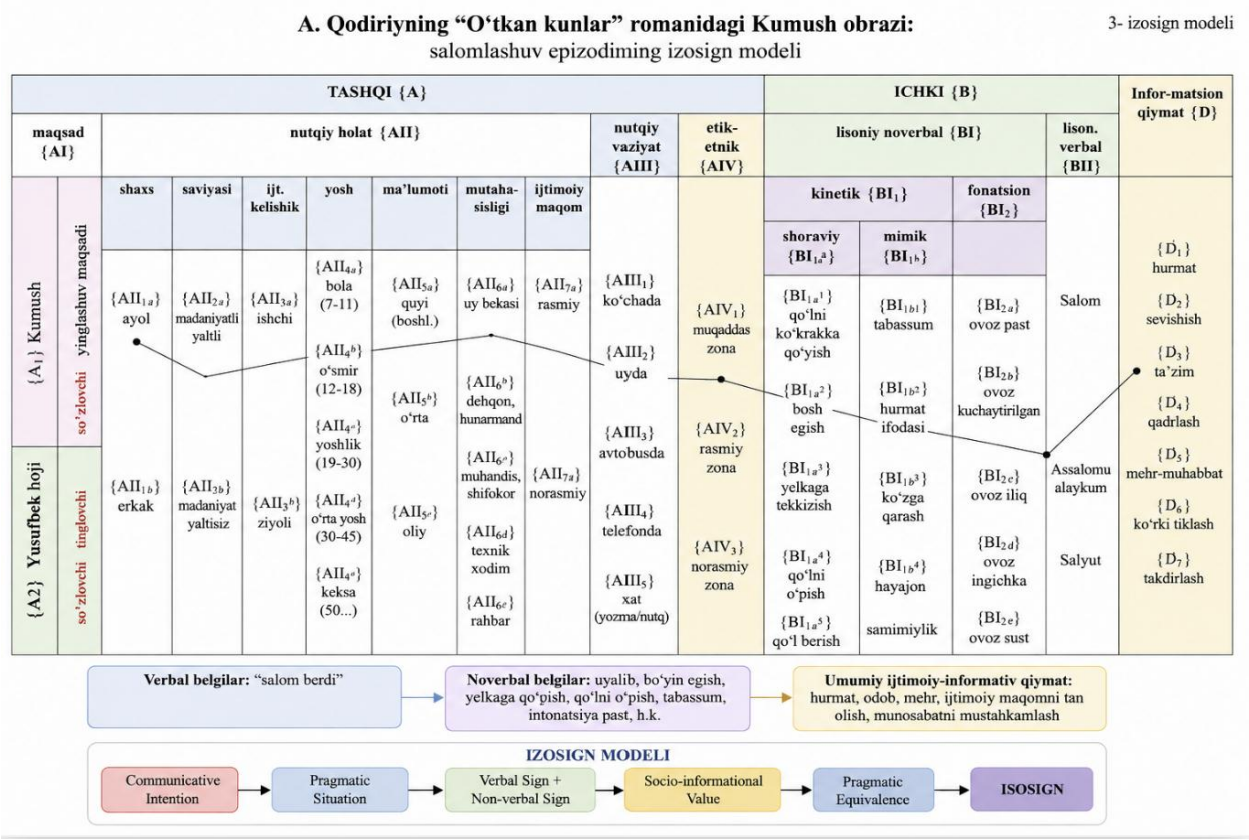
Verbal Sign + Kinesic Sign → Enhanced Pragmatic Value

Bu yerda neverbal belgi verbal belgining pragmatik mazmunini kompensasiyalaydi va kuchaytiradi.

Bu holatni maqolamizda pragmatik komplementarlik deb ham atashimiz mumkin. Menimcha, “kompensator munosabat” bilan birga “komplementar pragmatik munosabat” atamasini kiritish ilmiy jihatdan yanada ehtiyotkor bo‘ladi: chunki bu misolda neverbal vosita verbal vositaning o‘rnini to‘liq bosmayapti, balki uning pragmatik qiymatini to‘ldiryapti va kuchaytiryapti.

9. Izosign nuqtayi nazaridan modellashtirish

Endi bu misolni bizning asosiy formulamizga joylashtirsak:

1-rasm.

Demak, bu yerda “salom”ning o‘zi izosign emas. Aksincha:

salom + uyalib zo‘rg‘ag‘ina + bo‘yin egish + pragmatik vaziyat + ijtimoiy-informativ qiymat

birgalikda izosignal kompleksni hosil qiladi.

A. Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida Kumushning Yusufbek hoji bilan ilk ko‘rishuvi pragmatik ekvivalentlikning verbal va neverbal komponentlar birligida namoyon bo‘lishini ko‘rsatuvchi muhim empirik materialdir. “Kumush uyalib zo‘rg‘ag‘ina salom berdi va Yusufbek hojining yaqinig‘a kelib bo‘yin egdi” tasvirida “salom berdi” verbal nutqiy aktni, “uyalib”, “zo‘rg‘ag‘ina” birliklari uning emosional-pragmatik modifikasiyasini, “bo‘yin egdi” esa milliy-madaniy xususiyatga ega kinesik belgini ifodalaydi. Shuningdek, Yusufbek hojining Kumushning yelkasiga qoqib suyushi va uning peshonasiga tegizgan qo‘lini o‘pishi kommunikativ harakatning ikkinchi tomonida mehr, qabul qilish, e'zoz va otalarcha munosabatni ifodalovchi neverbal vositalar sifatida namoyon bo‘ladi. Demak, mazkur epizodda kommunikativ maqsad faqat verbal “salom” birligi orqali emas, balki verbal, kinesik va emosional-pragmatik vositalarning o‘zaro integrasiyasi asosida yuzaga keladi. Bu holat izosignni muayyan til birligi emas, balki umumiy kommunikativ maqsad va ijtimoiy-informativ qiymat atrofida birlashgan verbal–neverbal belgilar kompleksi sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Shu asosda pragmatik ekvivalentlikni quyidagi ko‘rinishda umumlashtirish mumkin:

Pragmatic Equivalence = Common Communicative Intention + Functional Similarity + Socio-informational Correspondence

Biroq bu yerda “similarity” tushunchasi absolyut bir xillikni emas, funksional muvofiqlikni anglatadi. Chunki o‘zbek va bolgar tillarida bir xil kommunikativ maqsad milliy-madaniy me'yorlar ta'sirida turlicha realizasiya qilinishi tabiiydir.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari izosignni tillararo shakliy o‘xshashlik emas, balki pragmatik funksiya, ijtimoiy-informativ qiymat va kommunikativ maqsad mushtarakligi asosida belgilanadigan yangi nazariy kategoriya sifatida talqin qilish imkonini beradi. Bu yondashuv o‘zbek va bolgar tillari materiallarini qiyosiy o‘rganishda verbal va neverbal vositalarni bir butun kommunikativ sistema sifatida tahlil qilish imkonini kengaytiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari o‘zbek va bolgar tillarida bir xil kommunikativ maqsadning turli verbal va neverbal vositalar orqali amalga oshirilishi ularning shakliy farqlariga qaramasdan, umumiy funksional-pragmatik qiymat asosida qiyoslanishi mumkinligini ko‘rsatdi. Mazkur holat pragmatik ekvivalentlikni faqat leksik yoki grammatik muvofiqlik doirasida emas, balki kommunikativ maqsad, pragmatik vaziyat, verbal va neverbal belgilar hamda ularning ijtimoiy-informativ qiymati birligida tadqiq etish zarurligini asoslaydi.

Tadqiqotda taklif etilgan “Communicative Intention → Pragmatic Situation → Verbal Sign + Non-verbal Sign → Socio-informational Value → Pragmatic Equivalence → ISOSIGN” modeli pragmatik ekvivalentlikni tizimli tahlil qilish imkonini beradi. Modelga ko‘ra, kommunikativ maqsad muayyan pragmatik vaziyatda verbal va neverbal belgilar majmuasi orqali realizasiyalanadi. Ushbu belgilarning umumiy ijtimoiy-informativ qiymati turli tillardagi kommunikativ vositalar o‘rtasidagi funksional-pragmatik muvofiqlikni belgilaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, verbal va neverbal belgilar o‘rtasidagi munosabat faqat qo‘shimchalik emas, balki ayrim hollarda kompensator va komplementar xususiyatga ham ega. Verbal vositaning pragmatik mazmuni neverbal harakat, mimika, kinesika, intonasiya yoki vaziyat komponentlari orqali kuchaytirilishi, to‘ldirilishi yoki qisman kompensasiya qilinishi mumkin. Shu jihatdan pragmatik ma'noni faqat til birligi doirasida tahlil qilish kommunikativ mazmunning bir qismini e'tibordan chetda qoldirishi mumkin.

A. Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanidagi Kumushning salomlashuvi misoli tahlil qilinganda, “salom berdi” verbal belgisi “uyalib zo‘rg‘ag‘ina”, “bo‘yin egdi” kabi emosional-pragmatik va kinesik vositalar bilan birgalikda qo‘llanib, hurmat, uyatchanlik, odob, ijtimoiy maqomni tan olish kabi qo‘shimcha ijtimoiy-informativ qiymatlarni shakllantirishi aniqlandi. Demak, mazkur holatda pragmatik mazmun bitta verbal birlik emas, balki verbal–neverbal belgilar kompleksi orqali yuzaga keladi.

Shu asosda tadqiqotda izosign tushunchasini pragmatik ekvivalentlikni ifodalovchi nazariy kategoriya sifatida qo‘llash taklif etildi. Izosignni shaklan bir xil yoki leksik jihatdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalent bo‘lgan til birliklari emas, balki turli verbal va neverbal shakllarning umumiy kommunikativ maqsad va ijtimoiy-informativ qiymat asosidagi funksional birligi sifatida belgilash mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, izosign tushunchasi nutqiy akt nazariyasi, politeness strategiyalari va madaniyatlararo pragmatika yondashuvlarini inkor etmaydi; aksincha, ularni tillararo verbal–neverbal funksional ekvivalentlik nuqtayi nazaridan kengaytiradi. Izosignning asosiy farqlovchi belgisi uning muayyan shaklga emas, balki kommunikativ funksiyaning saqlanishiga asoslanishidir.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, pragmatik ekvivalentlik → ijtimoiy-informativ qiymat → izosign munosabati yagona model doirasida talqin etildi. Amaliy jihatdan mazkur yondashuv o‘zbek va bolgar tillarining qiyosiy pragmatikasi, madaniyatlararo kommunikasiya, tarjima, nutq etiketi, diskurs tahlili va pragmatik korpuslar yaratishda qo‘llanishi mumkin.

Shunday qilib, izosign – turli tillarda turlicha verbal va neverbal vositalar orqali ifodalangan, ammo umumiy kommunikativ maqsad va ijtimoiy-informativ qiymat bilan birlashgan funksional-pragmatik ekvivalentlikning nazariy ifodasi sifatida qaralishi mumkin. Ushbu kategoriya o‘zbek va bolgar tillari materiallari asosida pragmatik sistemalarni qiyosiy modellashtirishning yangi imkoniyatlarini ochadi hamda kelgusida turli kommunikativ aktlar va kengroq madaniyatlararo materiallar asosida empirik jihatdan yanada sinovdan o‘tkazilishi mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Blum-Kulka S., House J., Kasper G. (Eds.). (1989). Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation. 300 p.

2. Brown P., Levinson S. C. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press. 358 p. (Studies in Interactional Sociolinguistics, 4). DOI: 10.1017/CBO9780511813085.

3. Грисе Х. П. (1985). Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс. – С. 217–237.

4. Oybek. (1985). Navoiy. – T.: O‘qituvchi.

5. Peneva D. (2017). The use of commissive speech acts in English and Bulgarian and their politeness implication // Studies in Linguistics, Culture and FLT. Vol. 2. Sofia: Asenevtsi Publishing. – pp. 227–239. DOI: 10.46687/SILC.2017.v02.019.

6. Petkova S. (2025). Pragmatic aspects of the translation of Russian discourse formulas of objection into Bulgarian // Cuadernos de Rusística Española. No. 21. Granada: Universidad de Granada. – pp. 327–343. DOI: 10.30827/cre.v21.33630.

7. Sabirova S. M. (2026). Pragmatic orientation of emotional units in English and Uzbek: An analysis of speech acts and communicative strategies // Oriental Journal of Philology. Vol. 6, No. 2. – pp. 148–157. DOI: 10.37547/supsci-ojp-06-02-21.

8. Солнцев В. М. (1971). Язык как системно-структурное образование. – М. – С. 95.

9. Tchizmarova I. K. (2005). Hedging functions of the Bulgarian discourse marker xajde // Journal of Pragmatics. Vol. 37, Issue 8. – pp. 1143–1163. DOI: 10.1016/j.pragma.2005.01.003.

10. Таирова Г. (2011). Дискурсная система и её графическое выражение // Filologiya meseleleri. – Baku: “Elm və təhsil”. – № 10. – S. 351–357.

11. Toirova G. (2009). Nutqiy muloqotning pragmatik tahlilida sistema tushunchasi // Filologiya masalalari. – Toshkent: O‘zDJTI. – № 1. – B. 26–31.

12. Toirova G. (2010). Nutqiy muloqotni grafik jihatdan aks ettiruvchi chiziq // BuxDU ilmiy axboroti. – Buxoro. – № 1. – B. 58–63.

13. Toirova G. (2011). Situativ-pragmatik sistemada izosayn tushunchasi // BuxDU ilmiy axboroti. – Buxoro. – № 4. – B. 62–66.

14. Toirova G. I., Astanova, G. A., Rakhimova, N. K., & Khojieva, M. Y. (2019). Artistic expressions of a situational pragmatic system // International Journal of Recent Technology and Engineering. Vol. 8, Issue 3. – pp. 4591–4593. DOI: 10.35940/ijrte.C6830.098319.

15. Toirova G. (2018). Nutqiy muloqotning lisoniy verbal va lisoniy noverbal vositalari xususida (salomlashish misolida) // BuxDU ilmiy axboroti. – Buxoro. – № 1. – B. 67–74.

16. Toirova G. I., & Oripova, P. (2024). Gratitude expresses pragmatic meanings // Inlibrary. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.archive.29972.

17. Turgunova Sh. A. (2025). Cross-cultural pragmatics in English and Uzbek: Speech acts and politeness strategies // Current Approaches and New Research in Modern Sciences. Vol. 4, No. 13. – pp. 95–97. DOI: 10.5281/zenodo.16832557.